

Bör man lyda lagen?

Författaren försöker besvara den i rubriken ställda frågan utan att ta hänsyn till moralargument. Det normativa påståendet "man bör lyda lagen" omtolkas till "det är rationellt" eller "instrumentellt" att lyda lagen (s 72). Man bör alltså lyda lagen om lydnaden leder till nyttomaximering. Nyttomaximeringen görs dessutom ur en "partisk" synvinkel (74 f). Opartiska argument utesluts (78) eftersom de inte skulle godtas av en amoralist som lever isolerad från andra (79).

Lars Niklasson: **Bör man lyda lagen? En undersökning av den offentliga maktens legitimitet.** Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 1992

Författaren behandlar bl a följande skäl för att man bör lyda lagen.

Ordningsargumentet. Ett laglöst samhälle skulle innebära kaos. Enligt Hobbes skulle den enskildes liv i ett statslöst samhälle vara "ensamt, fattigt, smutsigt, djuriskt och kort" (jfr 163). Eftersom kaos kan motverkas av den frivilliga avtals- och marknadsmekanismen, inte endast av lagen, behandlar förf bl a följande frågor om sk marknadsmislyckande (104 ff).

– *Suboptimal samordning.* "När två eller fler personer försöker samordna sitt beteende kan situationen, dvs tillgänglig teknik, deras önskemål, möjligheter att kommunicera, avtala och övervaka att avtalen följs etc, vara sådan att de misslyckas med att nå ett resultat som båda önskar" (108). Problemet kan belysas med det sk fångarnas dilemma och andra kända spelteoretiska modeller.

– *Transaktionskostnader.* Avtalsmekanismen kan vara alltför dyr att tillämpa.

– *Överväldning på en tredje part.* Ett av-

tal som är förmånligt för parterna kan skada en tredje man.

– *Kollektiva nyttigheter.* Vissa nyttigheter, t ex naturresurser och miljö, är odelbara. Det är omöjligt att producera dessa endast för dem som vill betala.

Det tycks följa att lagen *prima-facie* bör följas eftersom den korrigerar marknadsmislyckandena. Niklasson hävdar emellertid (153 ff) att samordningen mellan olika personers handlingar kan förbättras och att samarbetet kan växa fram spontant om de fria marknadsaktörerna handlar på lång sikt och med beaktande av att den enskilde måste räkna med flera personers reaktion på sina handlingar. De tillämpliga spelteoretiska modellerna (bl a "n personers-superspel") visar att reglerna om interaktion kan växa fram spontant, utan statens och lagens ingripande (162 ff). Niklassons huvudtes är följaktligen att det råder "oklarhet" ifråga om presumption för att lyda lagen (174).

Författarens motargument visar emellertid inte något mer än att en stats- och lagliknande ordning kan uppstå spontant. Alla argument för att lyda lagen gäller då i stället för denna spontana normordning. Niklasson medger således "att marknadsystemet kan komma att likna staten, men med den viktiga skillnaden att exitmekanismen fortfarande finns kvar" (162), dvs att den missnöjde kan utträda. Men hur väsentlig är denna skillnad? Civiliserade länder låter sina medborgare emigrera. Den som inte gillar sitt lands politik kan bosätta sig annanstans. Varför skulle en inre emigration, dvs utträde ur statens regelsystem utan någon geografisk förflyttning, vara så mycket bättre? Värre skulle det bli endast om det inte fanns någon plats att emigrera till. I stället för att

vederlägga presumptionen att lagen bör åtlydas har författaren endast lyckats med något annat och mindre dramatiskt – han har angivit ett bra argument mot de rika ländernas notoriskt problemfyllda invandringspolitik.

Niklasson har dessutom gjort gällande att ett effektivt normsystem, som inte har lagens monopolställning, kan växa fram spontant (166 ff). Den av honom givna exempelsamlingen, bl a forntida Island, Europa under tidig medeltid, 1800-talets Vilda Västern och olika indiansamhällen, är emellertid föga övertygande. Hade författaren föredragit att leva i något av dessa samhällen framför dagens Sverige?

Demokratiseringsargumentet. Ännu starkare skäl talar för att man bör lyda lagen i en demokratisk rättsstat. Tack vare rättsreglernas precision, generalitet, autonomi, öppenhet m m uppvisar rättsstaten hög grad av formell rättssäkerhet, dvs rättsliga beslut är förutsebara. Beslutens förutsebarhet ger skydd mot godtycklig maktutövning. Demokrati kännetecknas av majoritetsstyre, politisk intresserepresentation; fri åsiktsbildning, maktindelning, kontroll över politiska beslut osv. Alla dessa ting är värdefulla och kan sålunda åberopas som skäl för laglydnaden.

Demokratifrågorna behandlas av författaren (141 ff) men hans bedömning är rätt pessimistisk: "I samtliga steg i styrprocessen finns det således utrymme för irrationalitet och avvikelse från normen om optimalitet . . . Om det nu finns så många problem med regleringarna frågar man sig om det finns andra skäl än optimalitet eller andra normer som kan förklara deras förekomst. Finns det, med andra ord, någon som tjänar på regleringarna?" (152). Svaret är "att det är särintressen, inklusive

gynnade företag, som ligger bakom många regleringar . . . Regleringarna gör det möjligt för företagen att snedvrیدا konkurrensen på fyra sätt: priskontroll, direkta bidrag, etableringskontroll och kontroll över ersättningsvaror" (id).

Andra argument för presumptionen att lagen bör åtlydas behandlas skissartat eller lämnas utan avseende. Låt mig ge vissa exempel.

Livsformsargumentet. En normal rättsordning skapar ramar för medborgarnas liv. Den präglar deras gemensamma "livsform" i Ludwig Wittgensteins mening, närmare bestämt deras världsbild uttryckt i både vardagliga handlingar och grundläggande begrepp. Den enskilde kan inte fly från sin livsform. Att konsekvent vägra lyda rättsreglerna vore emellertid just ett sådant fåfängt flyktförsök. Därför bör man *prima-facie* lyda lagen. Denna poäng har i lagarnas namn uttalats av Plato i följande drastiska form. "Har du inte först och främst oss att tacka för att du blivit till? Är det ej tack vare oss, som din fader äktade din moder och födde dig till världen? ... Voro de ej förträffliga, dessa lagar, som ålade din far att sörja för både din kropps och din själs utbildning och fostran?" Enligt Niklasson (12) bygger detta argument på "tacksamhet som kräver återgåldande". Denna tolkning tycks mig vara otillbörligt förenklad.

Livsform och samtycke. Ett klassiskt argument för att man bör lyda lagen stöder sig på samtycke. Argumentet är förvisso svagt eftersom det är oklart i vilken mening som medborgarna kan anses ha gett samtycke till lagstiftningen (177 ff). Man kan emellertid hävda, att medborgarna genom att dagligdags finna sig i lagens ramar gett lagstiftaren en fullmakt

att fortsätta med normgivningen. Av det ovan sagda följer dessutom att de *måste* ha gjort det. Det går inte att leva i ett samhälle och ändå konsekvent vägra att godkänna dess regler. En rimlig tolkning av samtyckeargumentet bygger sålunda på livsformsargumentet.

Moralbildningsargumentet. Starka skäl talar för att man bör lyda lagen om den har moralbildande verkningar. Det är bevisligen svårt att övertyga en "smart" individ att det lönar sig att vara etisk. Samhället har därför sedan utminnes tid utvecklat rätten och staten. Den "smarte" tvingas således att följa lagen. För oss andra uppstår därmed ett viktigt *etiskt* skäl att följa den. Det bör vi göra såvida den verkligen förhindrar att den "smarte" skor sig på den godtrogenes bekostnad. Endast då kan det ömsesidiga förtroende uppstå som är nödvändigt för en väl fungerande samlevnad mellan människor. Niklasson har emellertid bestämt sig att lämna etiska argument utan beaktande.

Civil olydnad. Även om man inte delar Niklassons skepticism gentemot lagen måste man enligt min mening godkänna civil olydnad i vissa fall. Då lagen framstår som oetisk och verbala protester som utsiktslösa kan demonstrativ olydnad bli det enda sättet att göra sig hörd. Men till följd av presumptionen att lagen skall följas har den som vägrar lyda argumentationsbördan. Det ankommer inte på samhällets övriga medlemmar att söka övertyga den olydige om att en diskussion är *prima-facie* bättre än fullbordade fakta. Han måste i stället kunna rättfärdiga sin hållning, bl a genom att argumentera för slutsatsen att den verbala kritiken är utsiktslös.

Niklasson – som är skeptisk mot pre-

sumptionen att lagen bör åtlydas – medger dock överraskande att olydnadshandlingar kan behöva en motivering. "Frånvaron av en presumption att lyda lagen ger därmed inte någon direkt grund för ett lagbrott. Fortfarande återstår de övriga momenten i sammanvägningskalkylen, där det, som sagt, kan vara ett relevant argument att illegitima lagar är bättre än inga alls. Undvikandet av kaos är inte ett fullgott argument för att ge staten dess legitimitet, men det kan vara ett argument mot olydnad. Frågan om att lyda ställs med andra ord mot bakgrund av att lagarna redan finns, medan frågan om presumptionen närmast handlar om ifall man skulle uppfinna lagarna om de inte fanns" (185).

Dessutom måste argumentationen vara etisk. "Det paradoxala inträffar alltså, att de moralargument som jag (dvs Niklasson) avisat som något som den enskilde inte måste ta hänsyn till, tycks vara nödvändiga för att frågan ska kunna besvaras. De är inte relevanta för presumptionen, men väl för sammanvägningskalkylen. Både den som vill försvara staten och den som vill försvara marknaden måste återöppna moralargument för att driva hem en definitiv slutsats" (187).

En elak bedömare kan nu konstatera att författarens djuplodande analyser visar sig vara praktiskt betydelselösa. Det går att basera en rättsteori på egennytta men en sådan teori saknar praktiskt värde. Berget har fött en mus. En rättvis bedömning är emellertid mer positiv. Boken är lärd, vittnar om teoretiska insikter och ger läsaren en stor mängd värdefull information. Och det är inte den första gången i vetenskapens historia som en ärlig, idérik och konsekvent forskare till sist vänder sig mot sina egna utgångspunkter.